

Midőn ezekkel jelen tárgyban a felelgetést a magam részéről egyszer mindenkorra bezárom, végül azt kell megjegyeznem, hogy ha az ezen tárgyban irt előző czikke alatt S. ur neve ott nem lesz, nem mertem volna gyanusítani, hogy azt ő irta. Szerencséje, hogy az észrevételek alján neve mellé bizonyító érvül azt használja fel, hogy kijelenti, miszerint ezen cikket is ő írta, mert — bár úgy tett mint az, ki „a tőkre rá metszette, hogy tők” — a nélkül most még nagyobb tévedésben lettem volna, vajjon a sz.-kereszturi iskola igazgatója irta-e ezt is.*)

H. Szentpál, 1880. május 20.

Egyed Ferencz,
h.-szt.-páli unitárius pap.

CHANNING ÜNNEPÉLYEK ANGLIÁBAN ÉS AZ ÉSZK-AMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN.

A Channing ünnepély Londonban, Belfastban, Manchesterben és Liverpoolban méltó volt a nagy emberbarát és proféta emlékéhez. Ez ünnepélyek egyetemes jellegűek voltak, a mennyiben a különböző egyházak tagjai is részt vettek azokban. Ennek oka az, hogy Channing főleg kibékítő szellemű férfi volt; és szellemének hathatós ereje abban nyilvánult leginkább százados évfordulója alkalmával, hogy a felekezetiességnak még csak a látszata is eltűnt ama szellemi közösségben, s azok lelkei egyesülésében, kiket az ő szelleme érintett. Channing mély vallásos érzelmének ereje által megnyeri a sziveket és uralkodik azokon. Találón mondja Emerson: „Bámulatos a Channing szellemi hatalma, mert az nem csak elbűvöl, hanem parancsol is.“

Az Angolhonban tartott ünnepélyek között legemlékezetesebb és legnevezetesebb volt az, melyet a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ április 7-én rendezett Londonban, a „St. James Hall“-ban. Három ezer-nél többen gyűltek össze — írja a „Christian Life“ — hogy a hála és tisztelet adóját lerójják az unitárius szent és emberbarát emléke iránt. Lélekemelő volt a különböző vallásfelekezetek kitűnőségeit ugyanazon teremben egymás mellett látni. Az angolegyház, congregationalisták, kálvinisták, lutheranusok stb. mind képviselve voltak. A kik rendkívüli körülmények miatt meg nem jelenhettek, levélben igazolták elmaradásuk okát s szebbnél szebb jellemzéseket irtak Channingről. A számos levél közül, melyeket a titkár felolvasott, csak kettőt említek meg. Renan őszinte sajnálatát fejezván ki meg nem jelenése miatt így ír: „Channing igazi proféta volt; mert a jövő evangéliuma harangjának első intő hangját tisztán hallotta. Önöknek okuk van tisztelni a 19-ik évszáz szentjeinek egyikét, s bizonyára a legnagyobbat mindazok között, kiket Róma szentté avatott. A Channing tanításai a béke és szeretet tanításai s igazoknak maradnak mindig bármi legyen is a tudomány és szabadszellelem evolutioja.“

A westminsteri dekán, Stanley, levelét Dr. Martineau olvasta fel. A hirneves anglikán pap, ki akkor éppen Guernesey szigetén volt, szintén sajnálatát fejezte ki, hogy nem lehet jelen. Levelében azt írja, hogy

*) A kérdéshez szóló t. barátainkat felkérjük, sziveskedjenek fejtegetéseikben a tárgy mellett maradni. Szerk.

a mikor az Egyesült Államokban volt, egyetlen egyszer sem predikált anélkül, hogy a Channing tiszteletreméltó nevét ne említette volna, vagy hogy műveiből ne idézett volna. Bostonban meglátogatta a sírját, melynek emlékkövére az van felírva, hogy őtet nemcsak amaz egyház tagjai tisztelték, melyet 40 évig szolgált, hanem az egész keresztény világ. Stanley gyönyörűen jellemzi Channinget; kiemeli universalis rokonszenvét, mely vallásos érzelmei egyetemességében nyilvánult leginkább; elmondja, hogy miért emelkedett világi hírnévre s minő alapon ünneplik meg születésének századik évfordulóját az atlanti tenger mindkét részén.

A gyűlést, melynél népeesebbet az unitáriusok még eddig nem tartottak, a társulat derék elnöke Martineau Dávid nyitotta meg szép alkalmi beszéddel. Üdvözölte a különböző vallásfelekezetűeket, hogy megjelentek a kegyelet lerovására ama nagy ember emlék-ünnepélyén, a kinek szavai, művei egyetemesekek s örök időkre szólók; mert azok a szeretet, tisztelet, jóság és bölcsesség szavai. „Ha egy futó pillantást vetünk — így fejezte be elnök beszédét — a száz évvel ezelőtt való időre s összehasonlítjuk a jelennek: lehetetlen bé nem ismernünk, hogy a világ sokat haladott azóta politikai, erkölcsi, társadalmi, vallási tekintetben. S azt is látni fogjuk, hogy e haladásai előidézésében nagy része van a Channing műveinek s azoknak, kik az ő nyomdokában jártak. Épen ezért méltó a Channing emlékének felujtani, hogy az új nemzedék is lelkesüljön és az emberiség tovább fejlődését elősegíteni törekedjék.“

Az elnök után Dr. Martineau, a hirneves bölcsész lépett az emelvényre, ki érdekesítő beszédében lélektani alapon nyomozta ama mozzanatok, körülményeket, melyek Channingre befolyással voltak s őtet képessé tették egyszerű essay-i, felolvasásai s beszédei létrehozására. Kimutatta, hogy a minő elveket hirdetett, azokat a gyakorlati életben is követette, szóval: öszhangzatos egészet képezett.

Dr. Martineau után következő szónokok is, u. m. Brown, Hughes, Dr. Carpenter és Collier mind remekeltek a Channing sokoldalú érdemeinek magasztalásában. S mintha előre összehesztéltek volna, mindenik más-más világitásban tüntette fel az ünnepély nagy alakját. Egyik a rabslolaság ellen folytatott nemes küzdelméről beszélt; másik arról, hogy mikép lehet az ő elévülhetlen elveit a politikai kérdésekben ép úgy alkalmazni, mint a vallásiakban stb.

A belfasti ünnepély is emelkedett hangulatban folyt le. Itt már sokkal többet emlegették, mint Londonban, Channinget úgy mint tisztán unitáriust s az unitáriusok apostolát. Street erősen hangsúlyozta, hogy Channing igazi unitárius volt, határozott és nyíltan vallott elvekkel. Gordon Channingnek unitárius álláspontját adta elő s azt állította, hogy őt lehet a modern unitarismus megteremtőjének tekinteni angol földön, mivel ő volt, ki az unitárius nevet felvette s annak modern jelentőségét s jelenlegi hatalmát megalapította. A híres baltimori beszédjében magyarázta volt meg először 1819-ben az unitáriusoknak, hogy mi tulajdonképen a valódi jelentése az unitárius névnek; s Irlandban az unitárius név használata a Channing idejétől s befolyásától dátálódik. Azonban mind Street, mind pedig Gordon kifejezést adtak azon meggyőződésüknek, hogy Channing nem csak kizárólag egy felekezeté, mert ő olyan lélekkel bírt, a melyben a felekezetiesség egye-

temességbe olvad át s az Atyával egy szellemmé lesz. A minnek tiszteltetére ők — mondá Street — ma ünnepet szentelnek, az amaz universalis szellem, mely az Isten egyetemességét szemléli, s mindenütt a testvériséget keresi. Gordon úgy van meggyőződve, hogy Channing állítása szerint a metaphysikai különbözetek lehetnek sokfélék, de vannak olyan egyesülési pontok, melyek mindenben a közös kereszténységre mutatnak. Eme közös kereszténység hirdetésének köszöni Channing örökké tartó befolyását, nem csak mint az unitarismus harczoza és védelmezője, hanem mint hatalom a más vallásfelekezettük felvilágosult tagjaira nézve is. Channing a különböző egyházaknak megmutatta, hogy van valami magasztosabb és jobb, nemesebb és igazabb annál, a miért vagy a mi ellen harcoltak. Darbshire Channinget mint a szellemi szabadság és szabadvélemény nyilvánítás bajnokát dicsőítette.

Manchesterben ápril 14-én tartották az ünnepélyt, mely mivel itt s e környékben vannak az unitáriusok legszámosabban, nagy érdeklődés mellett folyt le. Grundy elnök megnyitó, valamint Wicksteed dicsbeszédében úgy tüntették fel Channinget, mint a megújult kereszténység apostolát s határozottan unitáriust. Wicksteed ez ünnepélyen Dr. Ballagi Mór, úgy szintén e sorok írójának levelét is felolvasta, melyek Channing műveinek Magyarországon való befolyásáról szóltak.

Hatásos beszédében élénk színben rajzolta Wicksteed Channing életének, munkásságának és műveinek főjellemtvonásait, melyek az ő nevét oly tiszteltté tették. Beszédje vége felé így szól: „Nézzük csak mit mondanak Channingről? A francziák új Fenelonnak nevezik; a németek új Schleiermachernek. Bun sen azt mondja, hogy a Channing műveit nem lehet eléggé méltányolni; azoknak az a rendeltetésük, hogy hovatovább nagyobb befolyást gyakoroljanak a kereszténység szellemileg leendő befolyására s elveinek gyakorlatilag leendő alkalmazására. Channing mint ember görög, mint polgár római, s mint keresztény apostol.“ Még többen tartottak beszédet s avval az erős elhatározással távoztak el, hogy hathatós terjesztői lesznek a Channing elveinek s igyekeznek a nemzeteket az ő jótékony befolyásával megkeresztelni.

A liverpooli ünnepély alkalmából a „Liverpool Mercury“ című lapnak megjegyzéseit közlöm, mivel érdekes látni, hogy miképen méltányolják Channing érdemét a felekezetünkön kívül állók is. „Channingnek — írja nevezett lap — nem alap nélkül adták bámulói az „unitarismus apostola“ czimet; mert kétségkívül az ő prédikálásának s műveinek tulajdoníthatjuk nagy mértékben ama nagy szellemi hatást, melyet Angliában és Amerikában az unitáriusok gyakorolnak, de az ő műveinek befolyása nemcsak hitsorsosaira szorítkozik, hanem kibat más egyházakra is mind az Ó-*) s mind az Új világban. Ő Amerikának legnagyobb theologusa volt s mindentől irtóztott a mi egyoldalú, s dogmatikai. Nemcsak mint theologus és író érdemel nagy tiszteletet, hanem mint olyan is, ki legelső emelte fel szavát úgy a politikai, mint a vallásos szabadság érdekében. Channing akkor kezdette a rabszolgaság eltörlése kérdését nyíltan és bátran hirdetni, a mikor az veszélyes, népszerűtlen és szokatlan volt még az északi államokban is. S bizonyára

*) Angliát szeretik az angolok Ó- s Amerikát Új-világnak nevezni.

Channing ékesszólásával, meggyőző érveivel nagyban elősegítette ama hatalmas mozgalmat, mely végre a rabszolgakereskedés eltörlése s a fejerek és feketék közötti jogegyenlőség megoldásával végződött. Hogy az ilyen embernek az emlékét felújítják, azt hisszük, örvendetes lehet mind azok előtt, kik az emberi szabadság és értelmi fejlődés haladását szívükön viselik; és hogy valójában így is van, arról tanubizonyságot tettek az Anglia és Amerika nagyobb városaiban rendezett magasztos ünnepélyek, melyekben felekezetiesség színezete nélkül vettek részt a Channing neve tisztelői.

Az angliai ünnepélyek ismertetését avval zárom bé, hogy valamennyi egyházi és politikai lap hasonló szellemben irt a nagy férfi jelleméről.

Ha Angliában oly általános volt a lelkesedés a Channing születésnapja századik évfordulójának megünneplése alkalmával, hogyne nyilvánult volna az még nagyobb mértékben ott, a hol született, élt és működött. Az Északamerikai Egyesült Államok minden jelentékenyebb városában ápril. 7-én nagyszerű ünnepélyeket rendeztek. Sőt az azt megelőző vasárnapon is az unitárius templomokban emlékbeszédeket tartottak. Lélekemelő emlékünnepek voltak különösen: Brooklynban, Newportban, Bostonban, Washingtonban és Chicagóban. Ez ünnepélyeken itt is, mint Angliában, minden vallásfelekezetből számosan vettek részt. A különböző egyházak kitünőségei, kik személyesen nem jelenhettek meg, levélben fejezték ki a Channing emléke iránt érzett tiszteletüket. A magyar unitáriusok nevében főtiszt, Ferencz József püspök ur is küldött levelet Brooklynba. Minthogy kevés térrel rendelkezünk, csak röviden említhetem meg e nagyszerű ünnepélyeket, melyek mind meetingekkel voltak összekötve s eszmékben gazdag beszédekkel fűszerezve. Valamint az angoloknál úgy itt is inkább csak a más vallásfelekezetűek érdekesebb megjegyzéseiből idézek, hogy lássa a t. olvasó, minő véleménynyel vannak az unitarismus nagy apostola iránt.

A brooklyni emlékünnepeken mintegy 4—5 ezren voltak. Dr. Peabody tartotta az emlékbeszédet a 112. zsolt. 6. v. alapján: „Őrök emlékezetben léssen az igaz.“ Beszédjét avval kezdette, hogy az Egyesült Államokban nincs egy felekezet se olyan, a melyik annyi jeles embert tudna felmutatni, mint az unitárius felekezet fenállása óta. Ama jeleseknek az élén Channing áll, s nem is hasonlítható össze másval. Nincsen egy egyházi író is napjainkban a ki korára annyira tudott volna hatni, mint Channing. „Az ő befolyása a korrál inkább növekedik, mint csökken. Szónok néhány hónapig a Channing fia mellett nevelősködvén, alkalmá volt közelebről ismerni. Mikor beszélt, mintha egy angyal beszélt volna, így emlékszik vissza rá. Szép beszédeiben indokolta, hogy miért léssen Channing örök emlékezetben.

A meetingben Dr. Putnam, ki könyörgött s az ünnepélynek is főrendezője volt, több levelet olvasott fel; s különösen nagy hatást keltett azon jelentése, hogy ekkléziájának egyik áldozatkész tagja, a Channing emlék templom alapra az 50,000 dollárból hiányzó 2,000-et kipótolta. Ez örvendetes hirt azonnal megsürgönyözték Newportba. Dr. Farley, ki személyesen ismerte Channinget, azt mondá, hogy ő nem hiszi, hogy lelkész valaha annyira le tudta volna kötni hallgatói figyelmét, mint

Channing; s hogy valakit olyan nagy tiszteletben részesítettek volna környezői, mint őtet. Dr. Thomas (baptista lelkész) szerint az igazságot mélyebben senkisémet kutatta, mint Channing. Dr. Buckley (methodista) ugy nyilatkozott, hogy ragyogó értelmét a kalvinizmus ellen használta s így a methodisták hitelvénének segítségére volt. Chadwick egy gyönyörű odát olvasott fel a Channing emlékére. Dr. Hall, — (trinitarius) ámbár sok pontban nem egyezik meg a Channing nézetével, — bámulja nagy tehetségét, széles látókörét s egyetemes rokonszenvét. Szóval a legnagyobb tisztelettel adózik emlékének. Gottlieb (zsidó) New-Yorkból, így szólott: „Szabad-e egy zsidónak, a hajdankori nemzet egyik utódának kifejezni bámulatát ama férfi jellemnagysága felett, kinek születése emlékéet megünnepeelni összegyűltek? . . . Ő olvasta műveit s azok lelkére maradandó benyomást gyakoroltak. Ugy hiszi, hogy Channing a vallás inézetek fejlődésére új korszakot alkotott.“ Beecher Henrik, congregationalista, a legjelesebb amerikai szónok, örömét fejezte ki a felett, hogy oly sok ezren gyűltek össze a különböző egyházakból az egykori unitárius eretnek dicsőítésére. Ez azt igazolja, hogy a lefolyt 100 év alatt csodálatos változás történt nemcsak a theológiát és felekezeti szellemet illetőleg, hanem a vallásban is. A vallás abban áll, hogy szeressük az Istent és szeressük embertársainkat. Az istenfogalmat nem lehet szóval kifejezni. A legközelebbi lény, ki Istent képviseli az olyan ember, ki istenes életet él. Szóval egy olyan ember, ki hasonló Istenhez, a legjobb katechizmus és legjobb confessio. Az ilyen ember Istené és mindnyájunké. Ne gondolják unitáriusokul, hogy Channing csak az önké, mert ő a miénk is. Ő világosságul szolgált ama napokban, a midőn nem állottunk egymás mellett olyan szép egyetértésben, mint ma. Ha Channing a r. kath. egyházhoz tartoznék, szent lett volna; de azért nem kevésbé szent, mivel unitárius.

Newportban, születése helyén, az emlékbeszédet Bellows tartotta Ján. 5. r. 35. v. alapján: „Ő égő és világos szövétnék vala: ti pedig csak ideig akartatok örülni az ő világának.“ Szónok Channing nézeteit, teremtő szellemét és jellemét tárgyalta. Ugyan ez alkalommal tették le Van Zandt kormányzó elnöklete s vezérlete alatt az építendő templom szegletkövét a következő felirattal: „A hit, remény és szeretetnek“ — Az új templomon e felirat lesz:

1780.

Channing Ellery Vilmos

Emlék Templom

1880.

A meetingen 2000-nél többen voltak. A számos levelek közül megindító volt az, melyet Channing egyetlen élő öreg testvére (90 éves) küldött. Továbbá nagy hatást idézett elő a Dr. Martineau é Londonból, s a Whittier költőé.

Bostonban, hol 40 évig papskodott, az ünnepély két jeles szónoka Clarke és Bartol volt. Clarke, ki jelenleg az Egyesült Államokban a legelső theologus és egyházi író, lelkesülve adta elő, hogy az inspiratiót Channingtól kapta. Kimutatta beszédje folyamában, hogy milyen helyet foglal el Channing a történelemben. Kétségkívül egy nagy proféta

helyét. Pál apostol ideje óta — mondja Clarke — senki se látta oly tisztán, mint Channing, amaz idő elközeledését, midőn a krisztusi szeretet és igazság hatalma által az ellenségeskedések megszűnnek s a különböző felekezetek egymásnak a béke jobbát nyújtják.

A washingtoni és chicagói ünnepélyeket is a fentebbiekhez hasonló szellem lengette át. A chicagói meetingen Herford jeles lelkész, ki nem régtlett amerikai lakós, érdekesen adta elő Channing műveinek jótékony hatását és befolyását Európában. Channing nemcsak Amerikáé — mondá — hanem Európáé is. Összegyűjtött műveit legelőször Angliában adták ki s most Europa minden miveltebb nemzete nyelvére le van fordítva. Az öntanulás című essay-je sok ezer angol ifjút vezetett az önképzés útjára. Ő meg van győződve annak az igazságáról, a mit egy jeles olasz államférfi, Terenzio Mamiani mondott: „Hogy Olaszthonban a vallás lehetséges, de csak is a Channing-féle szellemben és irányban.“ Mi ugy hisszük, hogy ez nemcsak Olasz-, hanem minden országra nézve áll.

Mindezen Channing-ünnepélyek az egyetemes, a jézusi keresztény szellemnek voltak nagy diadalai. Egy amerikai szónok az egyik ünnepélyen ezt mondta: „Midőn ezelőtt 38 évvel, Channing halála alkalmából összejöveleteket tartottunk, hogy elvesztése miatti mély részvétünknek és fájdalomunknak kifejezést adjunk, nem emlékszem, hogy a mi egyházunkon kívül egyetlen egy személy is osztozott volna ama részvét nyilatkozatokban. S ime ma a különböző egyházak mindnyájan egyesülnek velünk az ő neve s emléke megtisztelésében.“ A világ halad! . . . Channing ma már nemcsak az unitariusok nagy apostola, hanem az egész keresztény világé.

KOVÁCS JÁNOS.

A BUDAPESTI UNITARIUS EKKLÉZIA ÉS TEMPLOM.

Budapesti hitrokonaink azon magas czélt tűzték ki maguk elé, hogy a b.-pesti fiókegyházat, anyaegyházzá emeljék és a fővárosba unitárius templomot építsenek. Ez úgy érdekében felhívásokat intéztek ugy angliai és amerikai hitrokonainkhoz, mint hazánk összes unitariusaihoz. Itt közöljük felhívásukat, melegen ajánlván t. olvasóink és mindazon elvbarátaink becses figyelmébe, kik a szabadelvű kereszténység elvei és azok gyakorlata iránt rokonszenves érdekekkel viseltetnek és annak éléhaladását előmozdítani kívánják. E célra teendő kegyes adományokat szerkesztőségünk is a legnagyobb készséggel fogad és közvetit.

Az Egy örök Isten nevében és dicsőségére!

Kedves hitrokonaink az Ur Jézus Krisztus által!

Midőn a budapesti fiók-egyházköztség nevében nemcsak fiók-egyházunkra, hanem közvetve az egész magyar unitárius vallásközönségre nézve is egy nagy jelentőségű ügyben, t. i. hogy hazánk fővárosában unitárius rendes lelkészi állomást szervezzünk és állandó imaházat alapítsunk, teljes lelki bizalommal fordulunk kedves hitrokonink szeretetéhez és nagylelkűségéhez: csupán azon legközelebbi indokokat kívánjuk felemlíteni, melyek szándékunk fontosságát első sorban igazolhatják.